

## НЕПРАВОСЛАВНІ ДУХОВНІ КОНЦЕРТИ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МУЗИЧНО-ВИКОНАВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

*Розглядається процес становлення традиції проведення духовних концертів у неправославних церквах України на початку ХХ ст. Аналізуються впливи неправославних духовних концертів на розвиток музичного виконавства в Україні початку ХХ ст.*

**Ключові слова:** музична культура України, неправославні духовні концерти, музично-виконавський професіоналізм.

*Рассматривается процесс становления традиции проведения духовных концертов в неправославных церквях Украины в начале ХХ в. Анализируются влияния не-православных духовных концертов на развитие музыкального исполнительства в Украине.*

**Ключевые слова:** музыкальная культура Украины, неправославные духовные концерты, музыкально-исполнительский профессионализм.

*We consider the process of becoming a spiritual tradition of concerts in the non-Orthodox churches in Ukraine in the early of 20th century. The influence of non-Orthodox religious concerts on the development of musical performance in Ukraine early 20th centuries is analyzed.*

**Keywords:** musical culture of Ukraine, non-Orthodox spirituals concerts, music-performing professionalism.

У попередній статті розпочато розгляд характерних особливостей та умов проведення духовних неправославних концертів в Україні в середині — другій половині ХІХ ст. У даній роботі продовжується розгляд цієї проблематики на прикладах початку ХХ ст. і, водночас, підсумовуються наведені свідчення, обґрунтовуються висновки щодо ролі таких концертів у розвитку музичної культури України і, вужче, музичного виконавського професіоналізму, якого набували виконавці і, навіть, слухачі, котрі відвідували такі концерти.

Із заснуванням «Російської музичної газети» (1894-1918) інформація про духовні концерти, які відбувалися у великих культурних містах України, час від часу стала потрапляти і до цього найпопулярнішого серед російських музикантів видання.

Найпершою кореспонденцією з України в цій газеті є повідомлення з Харкова від 1901 р. про освячення нового органу в католицькій церкві, яке зібрало тисячний натовп, і присвячений цій події духовний концерт, організований «невтомним» [5] К.Горським. Харківський кореспондент газети Р. Геніка надає програму цього концерту: меса Сантнера, органна фантазія Томаса (виконавець А. Юр'ян), токата d-moll Баха (Фай), скрипкове Andante religioso

Тома (Горський). Найбільше враження справила на слухачів молитва *Salutation — la Sainte Vierge* для мецо-сопрано з акомпанементом хору, органу, струнного оркестру та двох валторн Горського на французький текст абата А. Вагнера (солістка — відома харківська співачка С. Ю. Моте) [5].

Навесні 1910 р. «Російська музична газета» помістила кореспонденцію Р. Геніки, в якій йшлося про духовний концерт під керівництвом К. Горського в малому театрі. Концерт цілком складався з творів організатора концерту. «Під його [Горського — В. Ш.] керівництвом хор аматорів, оркестр і солісти (пані Харківська, Афанасьєва, Штрєнгер, пани Ларін, Рубинський) виконали Месу *Es-dur*, молитву *Salve Regina* та гімн *Salutation la Sainte Vierge*. Оркестр і хор цілком пристойно справилися зі своїм завданням; проте солісти були вкрай слабкі, що значною мірою псувало враження» [4].

Творчість Горського як духовного композитора неодноразово заслуговувала на прихильність харків'ян незалежно від їхньої конфесійної належності. Так, у 1909 р. Р. Геніка, рецензуючи один із духовних концертів, писав: «Католицький гімн (для соло, хору і оркестру) п. Горського цілком бісирувався, настільки він сподобався. Цей твір мелодичний, благозвучний, простий і пластичний за формою, проникнутий благоговійним церковним настроєм» [2].

Горському-композитору належить декілька духовних концертів. Свій заупокійний концерт «Зряще мя безгласна» він пропонував у 1911 р. читачам «Російської музичної газети» замовляти через музичне училище. Ці духовні концерти, як зазначає дослідниця Т. Б. Бахмет «...виходили далеко за межі релігійного впливу й ставали подіями в музичному житті всього міста» [1]. Так, у зв'язку з першим виконанням меси Горського музичний критик харківської газети «Ранок» пише: «Костянтин Горський присвятив багато часу і зусиль для організації музичної частини літургії в місцевому костьолі. Аматорський хор у складі 35 осіб чисто виконав латиною нову месу. Цей твір, як і попередні твори Горського укладено загальноновизнаною музичною мовою, він простий і мелодичний, у ньому відчувається особистість самого автора — набожного католика, котрий добре знає і любить свій обряд. Окрім чудової «*Ave Maria*», яку вже публіка знала, в музиці меси виділяється середня частина «*Credo*» і «*Benedictus*» із дзвінким соло скрипки...» [1].

На особливу увагу заслуговують духовні концерти, в яких поєднувалося виконання творів композиторів різних конфесій. Один з них — під керівництвом відомого латиського музиканта, викладача музичного училища Харківського відділення Імператорського російського музичного товариства Ю. Юр'яна — відбувся

8 квітня 1907 р. у Харкові в лютеранській церкві. «Під його орудою, — пише Р. Геніка, — невеликий оркестр гармонійно, красиво виконав декілька вдалих аранжувань із творів Баха, Чайковського («У церкві», Andante зі струнного квартету на смерть Лауба), Бортнянського (32-й концерт). Цікавим, талановитим органістом виявився А. Капп, який зіграв Токату і фугу d-moll Баха, уривок із Сонати Мендельсона і Скерцо Гольмана. На жаль, орган у нашій Лютеранській церкві не може відповідати концертним цілям: важка клавіатура, регістри, що свистять, хриплять та вують, у змозі спотворити гру найкращого органіста. Окрім того, в концерті взяли участь: пані Пілар фон-Пільхау, яка виконала відому арію Страделли, *Bu lied* Бетховена та *Salve Regina* Горського — п. Горський, майстерно виконав поетичне «*Au Temple*» Гіро, та квартет валторністів (2 п'єси Генделя та Гайдна). Публіки було багато і виконання справило на неї прекрасне враження» [3].

Уже під час Першої світової війни, у 1916 р., католик Горський виступав на чолі духового оркестру в харківській лютеранській кірсі в концерті на користь Польського комітету допомоги жертвам війни [12, с. 70].

Яскравим прикладом виконання різних за конфесійною належністю духовних творів у рамках одного концерту можуть слугувати виступи в Одесі на початку 1910-х рр. «Одеської симфонічної капели», яка була організована при Регентських курсах їхнім фундатором, вихованцем Московської консерваторії М. Ф. Марценком, відомим у місті кларнетистом-педагогом, музичним письменником. До програми найпершого концерту капели (16 січня 1911 р.), який висвітлено на шпальтах «Російської музичної газети», увійшли твори Палестрини й Орландо Лассо, російську музику презентував хор М. Березовського «Не отвержи мене во время старости», інших авторів. Перед початком концерту Марценко прочитав реферат «Музика старого стилю і класичного періоду». «Народження цього ідейного починання заслугове на повне схвалення і побажання подальшого процвітання успіху», — писав у кореспонденції з Одеси Ю. Енгель [30]. Як зазначає одеська дослідниця Р. Розенберг, випускники й учні Регентських курсів — учасники капели Марценка — регулярно виступали в духовних концертах, котрі збагачували музичне життя міста; згодом капела набула популярність і за межами Одеси [21, с. 79].

Інше свідчення про поєднання творів представників різних конфесій у православному духовному концерті маємо в кореспонденції з Києва в «Російській музичній газеті», де йдеться про виступ відомого в Києві хору Володимирського собору під керівництвом М. А. Надеждинського. У ній сповіщається, що в березні 1910 р. «...під час 4 тижня посту відбулися два духовні концерти.

Хор п. Надеждинського виконав месу С-dur Бетховена і декілька творів Гречанінова» [14].

Проведення духовних неправославних концертів в Одесі також мало давню традицію. Католицька церква була закладена в 1802 р., а через декілька років при ній уже служив монах-органіст. Напевно, перший одеський орган був у цій католицькій церкві. З християнськими громадами західних обрядів найтісніше пов'язані історія органного життя міста й проведення неправославних духовних концертів. І якщо проведення духовних концертів саме в католицьких храмах (органістом одеського костюлу в 1910-ті рр. був Михайло Свенцинський [7]) не віталосся Ватиканом, то концерти в лютеранській кірсі та реформатській церкві були доволі поширеним явищем і висвітлені в пресі доволі детально.

Як зазначає дослідник історії органів в Україні С. Каліберда, до 1841 р. у лютеранській церкві (кірсі) Святого Павла розміщався підрозділ Рішельєвського ліцею. Хор ліцею неодноразово виконував духовні твори у супроводі органа церкви Св. Павла. Чи не найперша згадка про орган у громадському закладі Одеси сягає 1864 р., коли в залі Рішельєвського ліцею відбувся концерт для контролю з хором та органом» [10].

Ще наприкінці XIX ст. у лютеранській та реформатській одеських церквах працював органістом вихованець Лейпцизької консерваторії, відомий в Одесі педагог-органіст і піаніст Рудольф Гельм, виходець з Чехії. Під час духовних концертів цей музикант виконував клавірні прелюдії та фуги й органні твори Й. С. Баха, концерти для органу з оркестром Г. Ф. Генделя, твори Й. Рейнбергера, В. А. Моцарта [16, с. 68-69].

У 1909-13 рр. одеський кореспондент «Російської музичної газети» Р. Енгель постійно інформував читачів про духовні концерти в лютеранській та реформатській церквах, які організовували вже інші органісти — А. Гольце<sup>1</sup> та О. Гефельфінгер<sup>2</sup>.

Наведемо та проаналізуємо деякі з них. Восени 1909 р. в цьому місті «...усього відбулося 3 духовні концерти. 15 листопада [відбувся] духовний концерт у Лютеранській церкві під керівництвом п. А. Гольце, за участю співаків пані Муніос та п. Коррандіні

<sup>1</sup> У переліку представників духовенства євангелістсько-лютеранської церкви св. Павла органіст Альберт Густавович Гольце, німець за походженням, подається як вільний художник — музикант, котрий закінчив з відповідним дипломом якусь із консерваторій [7].

<sup>2</sup> Швейцарський підданий, німець за походженням, вихованець Петербурзької консерваторії Олександр Генріхович Гефельфінгер (1886-1941) усе подальше своє життя пов'язав із Одесою. Він є автором духовних творів на слова російських авторів, які в останні роки активно перевидаються. У своїх спогадах С. Т. Ріхтер назвав Гефельфінгера «негласним суперником» свого батька — органіста одеської кірси [23].

й віолончеліста п. Брамбілла. До програми ввійшли твори Баха, Бетховена, Аллегрі, Моцарта, Локателлі, Форе і Guilmant. 24 жовтня і 22 листопада відбулися концерти органіста Реформатської церкви п. Гефельфінгера. Програми обох концертів були цікаво складені з творів Баха, Ліста, Мендельсона, Шопена, Фолькмара, Guilmant, Гріга і Кауфмана. Духовні концерти відвідуються охоче, проте, на жаль, трапляються радше випадково, ніж систематично. Це зумовлено, зокрема, відсутністю добре дисциплінованого хору (в нинішньому році хор ще не організований), а також і частотою зміною в нас органістів» [26].

«Дуже цікавим, як за виконанням, так і за програмою, був концерт органіста п. Гольце, що відбувся 16 грудня в залі «Уніон». До програми ввійшли твори: Баха, Гайдна, Страделла, Адама, Джемініані, Гюльмана, Рейнбергера та Елерта. У цьому концерті брали участь пані Скокан (спів) і п. Брамбілла (віолончель)» [27]. «З великим успіхом відбувся церковний концерт у Реформатській церкві (17 січня), в якому, окрім органіста п. Гефельфінгера, який чудово зіграв твори Баха та Рейнбергера, виступив талановитий альтист п. Перман (учасник квартету IPMT), пані Де-Рибас (співи) і жіночий хор під керівництвом д-ра Зіле; були виконані твори Генделя, Брамса, Рубінштейна і Форе» [28]. Через декілька місяців у черговій статті Р. Енгель зазначив, що найцікавішими в березні того року концертами виявилися саме духовні: «в Лютеранській церкві (14-го), в якому взяли участь пані Вакниць (спів), пан Серпков (арфа) і мішаний хор (a capella) під керівництвом пана Гольце, виконав твори Баха, Страделли, Баха-Гуно, Рінка і Кігтау. Окрім того, пан Гольце (орган) з рідким художнім смаком зіграв твори Баха, Макса Гульбіуса і Піутті. 28 березня відбувся духовний концерт у Реформатській церкві за участю пані Титової (спів), пана Зеленки (віолончель), органіста пана Гефельфінгера і жіночого хору під керівництвом Ф. Мироновича. До програми ввійшли твори Баха, Бетховена, Глюка, Кореллі, Гельмана, Кржижановської та Меркель» [29].

Серед мистецьких подій осені 1910 р. в Одесі, що найбільше вразили слухачів, кореспондент «Російської музичної газети» називає саме духовні концерти: в лютеранській церкві за участю органіста Гольце та в реформатській церкві за участю органіста Гефельфінгера [17].

Наступний духовний концерт у реформатській церкві, що відбувся 5 грудня 1910 р., «...надав можливість присутнім на ньому слухачам ознайомитися з прекрасним 23-м псалмом Ліста (пані Анна Е. Тур, Сплінтер — арфа та п. Гефельфінгер — орган) та органними п'єсами Баха, Ліста, Гепфера і Барблана» [31].

Черговий духовний концерт у реформатській церкві, який відбувся 11 березня 1911 р. і пройшов дуже успішно, був повністю

присвячений органній музиці. Виконання О. Гефельфінгером творів О. Гільмана, Меркля та Ф. Мендельсона рецензент характеризував як «натхненне і зігрите великим почуттям» [32]. Програму концерту склали органні сонати: c-moll Гільмана, d-moll Меркля та Варіації Мендельсона.

Із дещо меншим художнім успіхом на початку березня 1911 р. відбувся духовний концерт і в лютеранській церкві, в якому із органістом Гольце виступили скрипаль Задрі та співачка пані Де Рибас [32]. У виконанні цих артистів звучали: Арія Й. С. Баха, Tr umerei Р. Шумана (Задрі), арія з «Тангейзера» (Де Рибас) та органні твори Баха, Ріменшнейдера та Гільмана.

У сезоні 1911/12 рр. «...перший духовний концерт у Лютеранській церкві (4 листопада [1911 р. — В. Щ.] мав уже знайому за цими ж концертами 1 симфонію Гільмана для оркестру та органа» (диригент А. Ценовський), Adagio з 3-ї симфонії Сен-Санса. Вокальні солісти п. Селявин і пані Милова виконали уривки з ораторій Генделя, Гіддера і Клуґхардта. Органіст п. Гольце, окрім акомпанементу й участі в оркестрових творах, виконав мелодію Реннера та D-dur'ну сонату Сен-Санса» [25].

Перший духовний концерт сезону 1912/13 р. у реформатській церкві, який відбувся 2 грудня надав можливість слухачам ознайомитися із симфонічною картиною для органа «Саул» Густава Штеле — «...твором дуже складним і глибоким за замислом» [33]. Як зауважує Р. Енгель, «...в органній частині програми були Прелюдія Баха та Adagio — Мендельсона, що було виконано п. Гефельфінгером зі звичайними для цього музиканта властивостями: продуманістю, теплотою та стильністю. Дуже добре враження справив баритон п. Л. Максимов, який зумів у [...] Pieta Signore Страделли внести шляхетність і уникнути звичайної сльозливості й пафосу» [33].

6 січня 1913 р. у реформатській церкві Одеси з виконанням пісень Л. Бетховена, В. А. Моцарта, Ф. Шуберта і Г. Вольфа виступала видатна співачка — одеситка Анна Ель-Тур (справжнє ім'я Анна Самійловна Ісакович). «Слід відзначити довершеним акомпанемент п. Гефельфінгера, який, окрім того, виконав невеликі твори Й. С. Баха, Ф. Мендельсона, О. Гільмана і Ш. М. Відора» [34].

Капітальним твором другого в цьому сезоні духовного концерту в лютеранській церкві, що відбувся 17 березня, був концерт a-moll для оркестру та органу М. Е. Боссі. Солістами цього разу були співак — бас О. Л. Каченовський та органіст А. Г. Гольце, у виконанні якого особливо виділився Trauermarsch und Engelgesang О. Гільмана [35].

А 8 грудня 1913 р. програму безплатного духовного концерту в реформатській церкві склали твори Й. С. Баха, Г. Пьорселла,

Ф. Шуберта, Й. Рейнбергера, Ю. Свендсена та В. Ф. Фітценгагена [36].

У другій половині 1910-х рр. А. Гольце на посаді органіста лютеранської церкви замінив Теофіл Данилович Ріхтер, якого в 1916 р. запросили з Житомира на посаду професора з класу фортепіано в Одеську консерваторію.

Згадуючи про свої одеські роки життя, С. Т. Ріхтер зазначав, що він у 1920-ті рр. з батьками мешкав у домі, який був в одному дворі з німецькою кірхою, де працював регентом церковного хору і органістом його батько. «Я кожную неділю ходив його слухати, — точніше подивитися, що вони там роблять, — аніякої релігії не було» [23]. С. Ріхтер також згадує про концертні виконання духовних творів у кірсі: «Мама зустріла знайому [...]. Вона співала одного разу в кірсі, в концертному дуеті, — була mezzo, а soprano — знаменитість» [23]. З цієї цитати стає очевидно, що кірха, окрім свого безпосереднього призначення, була для місцевих німців своєрідним духовно-мистецьким осередком. Зрозуміло, що в буремні 1920-ті рр., про які йдеться в спогадах С. Ріхтера, проведення концертів із духовних творів у кірсі стало продовженням давньої традиції, яку започаткували попередники Т. Д. Ріхтера — Р. Гельм та А. Гольце. Добре обізнаний як композитор (Т. Д. Ріхтер був співучнем і товаришем по Віденській Hochschule видатного німецького композитора Ф. Шрекера) і яскрава творча людина, він виконував під час таких концертів і власні імпровізації та навряд чи обмежувався в роботі з церковним хором творами тільки прикладного значення.

Духовні концерти проводилися не лише в храмах християнського обряду, а й у синагогах. Так, в Одесі вже наприкінці 1810-х рр. і в наступні десятиріччя єврейська спільнота в місцевій синагозі по суботах насолоджувалася співом кантора Соломона Кастена [11, с. 264]. Традицію проведення духовних концертів продовжив ще один видатний кантор і єврейський композитор Нісан Блюменталь (1806-1902), який більше ніж півсторіччя працював у Бродській синагозі. Він виступав зі своїм хором, не лише під час літургії, а й у духовних концертах, виконуючи, крім молитовних єврейських хорів (зокрема власного компонування), музику Й. С. Баха, Л. Бетховена та Л. Керубіні. Чудовий знавець багатовікових традицій єврейського духовного співу, Блюменталь завжди був саме єврейським композитором, проте, власні духовні твори він створював за канонами європейської церковної музики, наближуючи, таким чином, музичну частину єврейського богослужіння до кращих західноєвропейських, зокрема німецьких, зразків [18]. Його традиції в Бродській синагозі успадкували талановитий регент і композитор Давид Новаковський та видатний синагогальний кантор Пінхас Мінковський.

У довіднику «*Вся Одесса на 1914 год*» у розділі «*Духовенство Одессы на 1914 год (всех исповеданий)*», окрім двох названих вище музикантів, наводяться імена ще декількох єврейських канторів, які працювали в інших синагогах міста: Х.-Й. Недзвецкий, С. Германський, М. Штейнберг, Н. Коган, П. Кушнір, Ш. Шехтерман, Ш. Гольдрах. Цікаво, що в Новобазарній синагозі, окрім традиційної посади кантора (М. Дехтяр), була також посада диригента (А. Клювгант) [7], що може свідчити про концертну спрямованість діяльності її музикантів. Підтвердженням цієї тези є й той факт, що Д. Новаковський у деяких своїх духовних творах спеціально вводив партії скрипки та віолончелі — інструментів, які не використовувалися під час богослужіння, тобто ці твори призначалися саме для концертного виконання [37].

Концерти довершених єврейських співаків приваблювали і численних слухачів інших національностей, зокрема християнських священиків, які приходили до Бродської та інших одеських синагог не лише на платні концерти, що організовувалися на свята, а й на суботні молитви. Серед захоплених вдячних слухачів служб і концертів у синагогах були М. А. Римський-Корсаков та М. П. Мусоргський. У листі з Ялти до В. В. Стасова (1879 р.) Мусоргський повідомляв: «В Одесі відвідав богослужіння у двох синагогах і був у захваті. Запам'ятав добре дві ізраїльські теми: одну кантора, іншу — хорового кліру — остання унісон; не забуду їх ніколи!» [20].

У захваті від мистецтва кантора і хору одеської синагоги, що була розташована на розі вулиць Поштової та Італійської, був і один з найосвіченіших монархів тих часів, бразильський імператор Дон Педро II, який відвідав місто у вересні 1876 р. «Його величність залишився вельми задоволеним співом, про що й висловив подяку місцевому раввіну п. Швабахеру» [6].

З установами у Бродській синагозі в 1909 р. органу (за різними джерелами органістами в ній були: І. Геллер, Д. Геллер, органіст-німець із лютеранської церкви, ймовірно А. Гольце) кількість слухачів у ній ще збільшилася. В хорі Бродської синагоги розпочинав кар'єру відомий в Одесі в 1920-30-ті рр. естрадний співак В. Кораллі, концертував Ф. Шаляпін [8].

У кореспонденції з Проскурова (нині м. Хмельницький), яка була надрукована в 1907 р. в київському журналі «В мире искусств» сповіщалося, що 21 та 22 липня в «Новому театрі» відбулися 2 «музично-вокальні» концерти кантора бердичівської головної синагоги М. Писака з його хором і місцевого оркестру під керівництвом п. Гойзмана. Програма концертів складалася з 10 духовно-музичних творів Шуберта, Гайдна та самого Писака [13].

Цей документ видається дуже показовим. У ньому, поперше, наводиться факт поєднання в духовному концерті, який

організували євреї, християнських духовних творів та синагогальних хорів; по-друге, набуває підтвердження теза про культурну і духовну відкритість прогресивної частини єврейської спільноти в Україні.

Серед організаторів і активних учасників неправославних духовних концертів у Києві, місті де найперший публічний концерт неправославної духовної музики дав у лютеранській церкві ще 16 червня 1820 р. органіст Ф. Зейферт [10], наприкінці XIX — початку XX ст. був чеський музикант, вихованець Празької органної школи Алоїз Іванович Сокол, відомий у місті органіст, композитор і викладач музики, власник одного з найбільших у місті магазину нот і музичних інструментів. Так, у 1891 р. київська преса анонсувала духовний концерт А. І. Сокола, який мав відбутися 2 квітня в Лютеранській церкві за участю співачки Алексеевої-Юневич та віолончеліста Фон-Мулера [19]. Багатогранна особистість, А. І. Сокол зробив чимало транскрипцій російських та українських народних пісень як для фортепіано в 4 руки, так і та для фісгармонії [24, с. 180-181].

У кореспонденції до «Російської музичної газети» з Києва про підсумки весіннього сезону 1911 р., в якій сповіщається, що під час четвертого тижня великого посту в міському театрі відбулися чотири духовні концерти. Артистами опери (солісти: співачки Воронець і Рибчинська та співаки Долінін і Тихонов; оркестр та хор на чолі з Л. Штейнбергом) виконувався Реквієм Верді. «Можна побажати, щоб у майбутньому четвертий тиждень [посту — В. Щ.] ознайомив нас з геніальними творами Бетховена, Берліоза, Палестрини, Баха та інших геніїв Заходу», — зазначав автор [15]. Цитовані рядки свідчать, що західноєвропейська духовна музика на початку XX ст. дедалі все частіше виконувалася в концертах на провідних сценах професійними музикантами незалежно від їхнього віросповідання.

Цікавим є лист до редакції «Російської музичної газети» агента Російського театрального товариства Л. Кагадеева, в якому він інформує про фінансову аферу І. І. Вейнберга, імпресарію відомого композитора й органіста Адама Оре (1855-1927) з Риги, під час організації духовного концерту цього музиканта в Сумах, у залі лютеранської церкви. Ангажувавши для проведення концерту двох місцевих співаків — подружжя Плютоб, заказавши в місцевій типографії афіші та білети, найнявши для починки та чистки органа місцевого фортепіанного майстра, музикант зі своїм імпресарію відразу після проведення концерту 18 грудня 1902 р. утекли із міста нічним поїздом, не розраховавшись ані з ким [9]. Вочевидь подібний духовний концерт у цьому місті не був винятковим явищем, проте, інформація про нього потрапила на шпальти центральної преси лише завдяки

скандальним обставинам, за яких він відбувся. Ані слова не говориться у цьому листі про програму цього концерту, але можна припустити, що до неї ввійшли якісь відомі провінційним співакам західноєвропейські духовні твори, а також, імовірно, деякі опуси самого виконавця.

У невеликих українських містах час від часу об'єднаними зусиллями професійних музикантів та місцевих аматорів різних конфесій також проводилися духовні концерти, проте інформація про них не часто потрапляла на шпальти губернських періодичних видань. Поодинокі інформація про такі мистецькі події збереглася завдяки спогадам, особистим щоденникам деяких сучасників або випадковому збігу обставин. Показовим у цьому сенсі є свідчення про виступ 16 квітня 1916 р. в духовному концерті в католицькому костьолі Кам'янського (нині Дніпродзержинськ) італійського оперного співака-баритона з європейським ім'ям Джузеппе Маджі, котрого шляхи Першої світової війни привели до цього невеличкого містечка. Заїжджий музикант, якому аплодували в оперних театрах Італії, Франції, Іспанії та Росії, виконуючи з супроводом органа «Ave Maria» Ш. Гуно, «блиснув колосальною силою звука, красою і шляхетністю тембру, що разом з чисто італійською експресією справило на численну публіку сильне враження» [22, с. 56].

Наведені вище факти дозволяють дійти таких висновків:

- проведення неправославних духовних концертів на теренах України середини XIX — початку XX ст. — невід'ємна складова музичної культури України тих часів;

- для участі в духовних концертах зазвичай об'єднувалися представники різних національностей і релігійних конфесій, як професійні музиканти, так і численні здібні аматори — інструменталісти, вокалісти, учасники хорових колективів тощо;

- за організацію таких, часто напівааматорських, концертів і за безпосереднє керівництво ними відповідали майже завжди найдосвідченіші й найталановитіші музиканти-професіонали, які були серед парафіян різних релігійних конфесій. Їм доручалося не лише проведення концертів, але й копітка, іноді тривала робота з аматорами-виконавцями, що передбачала тісне спілкування в процесі розучування співочих або інструментальних партій принаймні з деякими з них. Таке творче спілкування, завдяки певній демократичності стосунків серед представників тієї чи іншої діаспори (часто незалежно від посад, які вони обіймали в суспільстві), надавало, з одного боку, можливість яскравіше проявитися організаційним здібностям професійних музикантів, відповідальних за проведення цих концертів, а з іншого — сприяло підвищенню виконавського рівня аматорів, що іноді наближався до професійного;

– слухацька аудиторія цих концертів зазвичай не обмежувалася представниками однієї парафії і, тим більше, однієї національності; зазвичай, ці концерти викликали зацікавленість численних шанувальників духовної західноєвропейської музики;

– непоодинокі випадки, коли під час духовних концертів виконувалися твори представників різних релігійних конфесій, свідчать про загальну демократизацію музично-культурного життя в Україні на початку ХХ ст.;

– зазвичай, лише завдяки духовним концертам, які найчастіше відбувалися в християнських храмах західного обряду (католицьких, лютеранських, протестантських, реформатських), слухачі мали змогу ознайомитися з багатьма творами численних західноєвропейських композиторів, які за різними причинами (найактуальнішою з них була відсутність органа в звичайних концертних залах) не могли бути виконані на інших естрадах;

– дедалі все частіше в концертах, які відбувалися в неправославних церквах і презентувалися як духовні, поряд із творами духовного характеру виконувалися твори світського репертуару;

– організаторами духовних неправославних концертів ставали професійні музиканти-виконавці — інструменталісти, диригенти та вокалісти, серед яких було чимало здібних композиторів (німці Ф. Шульц, О. Гефельфінгер, Т. Ріхтер, поляк — К. Горський, латвійці А. Оре, А. Юр'ян, чех — А. Сокол, євреї Н. Блюменталь, Д. Новаковський, М. Писак та ін.), котрі саме під час проведення духовних концертів мали можливість публічно виконати власні твори, отже, слухачі часто мали нагоду ознайомитися з яскравими творами своїх земляків-сучасників, оцінити їх, що стимулювало останніх займатися композицією;

– залучення до виконання духовних творів аматорів (іноді навіть як солістів), при певному негативному моменті (не завжди довершене, інколи навіть малохудожнє виконання партій) у цілому, безсумнівно, мало позитивне значення, адже творче спілкування численних аматорів з музикантами-фахівцями високого професійного рівня, якими майже завжди були організатори і керівники таких концертів — диригенти та (або) органісти — сприяло підвищенню загального виконавського рівня аматорів, наближення — більшою або меншою мірою — їхньої майстерності до професійної.

Отже, неправославні духовні концерти мали велике прогресивне, пізнавальне і художнє значення, були яскравим підтвердженням національного багатоголосся композиторських і різнобарв'я музичних традицій, які існували в Україні в означений історичний проміжок. Духовні концерти посіли важливу нішу в музичній культурі України, сприяючи процесу загальної професіоналізації музичного виконавства, зокрема і музичного мистецтва в цілому.

Подальше вивчення цієї проблематики передбачає такі напрями як поглиблений аналіз репертуару, який пропонувався слухачам неправославних духовних концертів; детальне вивчення традицій проведення подібних концертів в українських землях, які входили до складу Австро-Угорщини: в Галичині, на Підкарпатській Русі (Закарпаття) та в Буковині; подальший пошук у періодиці й архівних матеріалах середини XIX — початку XX ст. документальних свідчень виконавської творчості в духовній сфері численних західноєвропейських музикантів, які гастролювали та плідно працювали в Україні за тих часів.

### Список літератури

1. Бах. Явление Константина Горского / Т. Б. Бахмет [Електронные ресурсы]. — Режим доступа : <http://h.ua/story/209790/>
2. Геника Р. Музыка в провинции. Корреспонденция из Харькова / Р. Геника // Русская музыкальная газета, 1909. — № 15.
3. Геника Р. Музыка в провинции. Харьков (Корреспонденция) / Р. Геника // Русская музыкальная газета, 1907. — № 18-19.
4. Геника Р. Музыка в провинции. Харьков (Корреспонденция) / Р. Геника // Русская музыкальная газета, 1910. — № 18-19.
5. Геника Р. Музыка в провинции. Харьков / Р. Геника // Русская музыкальная газета. — 1901. — № 19-20.
6. Городская хроника // Новороссийский телеграф. — 1876. — 11 сент.
7. Духовенство Одессы на 1914 год (всех исповеданий) [Електронные ресурсы]. — Режим доступа : <http://www.petergen.com/bovkalosp/odessa1914.html/>
8. История Бродской синагоги [Електронные ресурсы]. — Режим доступа : <http://www.emanu-el.od.ua/ru/evreyskaya-odessa/brodaskaya-sinagoga-m.html>
9. Кагадеев Л. Музыка в провинции. Письмо в редакцию / Л. Кагадеев // Русская музыкальная газета, 1903. — № 2.
10. Каліберда С. Органи України / С. Каліберда [Електронні ресурси]. — Режим доступу: <http://www.organy.lviv.ua/>
11. Коган Д. Первые десятилетия еврейской общины в Одессе и погром 1821 года (по источникам и семейным преданиям) / Д. Коган // Еврейская старина, 1911. — Т. 3. — Вып. II (апрель-июнь). — С. 260-267.
12. Козеняшева И. Константин Горский и музыкальная культура города Харькова начала XX столетия / И. Козеняшева, М. Жур // Константин Горский (1859 — 1924): материалы Міжнар. наук.-творч. конф. «Пам'яті Костянтина Горського»: (До 150-річчя від дня народження), м. Харків, 2009 р. / Генеральне консульство Республіки Польща в Харкові, Польський Дім у Харкові. — Х. : Майдан, 2009. — С. 67-76.
13. Креймер Е. Корреспонденция. Проскуров / Е. Креймер // В мире искусств, 1907. — № 13-14. — С. 39.
14. Лель. Музыка в провинции. Киев (корреспонденция) / Лель // Русская музыкальная газета, 1910. — № 18-19.

15. Лель. Музыка в провинции. Киев (корреспонденция) / Лель // Русская музыкальная газета, 1911. — № 30-31.
16. Лисенко І. Словник музикантів України / І. Лисенко. — К. : Вид-во «Рада». — 358 с.
17. Музыка в провинции. Одесса (корреспонденция). [Б. п.] // Русская музыкальная газета, 1910. — № 51-52.
18. Некролог // Русская музыкальная газета, 1902. — № 2.
19. Объявления // Киевлянин, 1891. — № 70. — 28 марта.
20. Письма М. П. Мусоргского к В. В. Стасову (окончание) // Русская музыкальная газета, 1911. — № 30-31.
21. Розенберг Р. М. Музыкальная Одесса / Р. М. Розенберг. — Одесса : Ред.-изд. отд. обл. управления по печати, 1995. — 160 с.
22. Чабан М. Мандрівки старим Кам'янським: кн. про минуле Дніпро-дзержинська / М. Чабан. — Д. : ІМА-прес, 2004. — 223 с.
23. Чембержи В. О Рихтере его словами / В. Чембержи [Электронные ресурсы]. — Режим доступа : <http://www.sviatoslavrichter.ru/books/Chemberdzh.php>
24. Чеські музиканти в Україні : Біобібліогр. слов. / Харк. держ. акад. культури; Уклад. В. М. Щепакін. — Х. : ХДАК, 2005. — 248 с.
25. Энгель Р. Корреспонденция из Одессы / Р. Энгель // Русская музыкальная газета, 1913. — № 1.
26. Энгель Р. Музыка в провинции. Одесса (корреспонденция) / Р. Энгель // Русская музыкальная газета, 1909. — № 50.
27. Энгель Р. Музыка в провинции. Одесса (корреспонденция) / Р. Энгель // Русская музыкальная газета, 1910. — № 2.
28. Энгель Р. Музыка в провинции. Одесса (корреспонденция) / Р. Энгель // Русская музыкальная газета, 1910. — № 12.
29. Энгель Р. Музыка в провинции. Одесса (корреспонденция) / Р. Энгель // Русская музыкальная газета, 1910. — № 18-19.
30. Энгель Ю. Музыка в провинции. Одесса (корреспонденция) / Р. Энгель // Русская музыкальная газета, 1911. — № 3.
31. Энгель Ю. Музыка в провинции. Одесса (корреспонденция) / Ю. Энгель // Русская музыкальная газета, 1911. — № 10.
32. Энгель Р. Музыка в провинции. Одесса (корреспонденция) / Р. Энгель // Русская музыкальная газета, 1911. — № 17.
33. Энгель Р. Одесса (корреспонденция) / Р. Энгель // Русская музыкальная газета, 1913. — № 6.
34. Энгель Р. Одесса (корреспонденция) / Р. Энгель // Русская музыкальная газета, 1913. — № 11.
35. Энгель Р. Одесса (корреспонденция) / Р. Энгель // Русская музыкальная газета, 1913. — № 15-16.
36. Энгель Р. Одесса (корреспонденция) / Р. Энгель // Русская музыкальная газета, 1914. — № 5.
37. Rubin E. The Music of David Nowakowsky (1848-1921): A New Voice from Old Odessa / E. Rubin [Електронні ресурси]. — Режим доступу: <http://www.umass.edu/judaic/anniversaryvolume/articles/29-F2-Rubin.pdf>